博物館圖書部
XXVII
1485a

EVOLEN ONDERZOEK

NAAR DEN

omvang der gemeentelijke diensten

OP

JAVA EN MADOERA

DOOR

F. FOKKENS,

Oost-Indisch hoofdambtenaar met verlof.

'S-GRAVENHAGE
M. M. COUVÉE.
1902.

322

HET BEVOLEN ONDERZOEK

NAAR DEN

OMVANG DER GEMEENTELIJKE DIENSTEN

OP

JAVA EN MADOERA.

XXVII 1485
Rp. 264.440

HET BEVOLEN ONDERZOEK

NAAR DEN

omvang der gemeentelijke diensten

OP

JAVA EN MADOERA

DOOR

F. FOKKENS,

Oost-Indisch hoofdambtenaar met verlof.

's-GRAVENHAGE
M. M. COUVÉE.
1902.

HAKUBUTU-KAN

BOEK-, COURANT- EN STEENDRUKKERIJ, G. J. THIEME NIJMEGEN.

I.

Nu de *gemeentelijke diensten* speciaal de aandacht getrokken hebben van Minister en kamerleden bij de behandeling der jongste Indische begrooting en dientengevolge een onderzoek is gelast naar den omvang ervan, kan het wellicht zijn nut hebben in herinnering te brengen, wat ten aanzien dier diensten onderzocht en geregeld is geworden bij het gehouden onderzoek naar den verplichten arbeid der Inlandsche bevolking op Java en Madoera, in 1888 t/m. 1893, zoomede wat door schrijver dezer in eene lezing op eene vergadering van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage den 16den November 1897, en door den oud-Gouverneur-Generaal Mr. C. Pijnacker Hordijk bij het debat dat op die lezing volgde, omtrent die diensten gezegd is.

De discussie, aangaande deze aangelegenheid in de Tweede Kamer in December a. p. gevoerd, gaf toch den indruk, dat er kamerleden zijn, die in de meening verkeeren, het bedoelde onderzoek zich alleen bepaald heeft tot de *heerendiensten*.

De benaming „*heerendienst*onderzoek," waarmede de enquête algemeen werd bestempeld, heeft daartoe wellicht aanleiding gegeven.

Zooals men weet, geschiedde bedoelde enquête in alle gewesten, op de *Vorstenlanden* en *Kedoe* na, onder leiding van ondergeteekende. Zij omvatte zoowel de *heeren-* als de *desa*diensten.

De resultaten werden gefixeerd, wat de eerste betreft, door arresteering der voorgestelde gewestelijke regelingen bij koloniale ordonnanties, wat de laatste aangaat door arresteering der ontwerpen bij residentsbesluiten en kennisneming dezer door de Indische Regeering.

Naar den toestand der toen bestaande gemeentelijke diensten had een volledig onderzoek plaats, n.l. naar den grondslag der desadienstplichtigheid, de categorieën van personen, die desadienstplichtig waren, en naar de vrijstellingen; voorts naar de soorten van arbeid aan de desadienstplichtigen opgelegd.

Zooals door mij in het onlangs uitgekomen tweede gedeelte van het „Eindresumé" van het onderzoek naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking, hiervoren vermeld, in een *overzicht* is medegedeeld, werd bevonden, dat de navolgende verschillende soorten van arbeid in z. g. desadienst werden gepresteerd. (*)

(*) Bedoeld Eindresumé is niet in den handel verkrijgbaar, terwijl het aantal exemplaren, dat gedrukt werd, vrij beperkt is. Het dunkte mij daarom niet overbodig een gedeelte van het *overzicht*, in het Eindresumé voorkomende, voorzoover dit betrekking heeft op de onderwerpelijke zaak, hier weêr te geven.

a. *het verrichten van pantjen-, gamel-, goendal- en anggoerandiensten bij desahoofden en leden van het desabestuur.*

Alleen met uitzondering van *Blœboer* (Buitenzorg), voor welke landstreek de *pantjen*diensten bij de reorganisatie in 1863 waren vervallen, en met uitzondering van enkele kleine desa's in de residentie *Kedoe*, vele desa's in het district *Semarang*, en eenige desa's in de residentie *Bantam*, waar geen bepaalde pantjendiensten werden gepresteerd, maar waar de desa-nachtwakers (*kemit ronda*) gewoon waren des morgens den *djaro* (desahoofd) een paar uur te helpen met het verrichten van huiselijk werk, hadden de *desahoofden* overal op *Java* en *Madoera* het genot van een of meer *pantjens* (*). Gewoonlijk bedroeg het aantal van 2 tot 6; in enkele gewesten, zooals *Cheribon*, *Banjoemas*, *Kedoe*, *Japara*, *Rembang*, *Madioen* en *Probolinggo*, steeg dit tot 10, 13 en 16.

De duur der pantjendienstprestatie was verschillend. In den regel kwamen de pantjens des ochtends om 7 uur in de woning van het desahoofd (of wel een avond te voren, waarna zij in de pendopo overnachtten), maakten huis en erf schoon, sneden gras, haalden water en brandhout, verrichtten allerlei huiselijke bezigheden, vergezelden de vrouw van het desahoofd naar de pasar, deden veld- of tuinarbeid, (in *Zuid-Soerabaja* en *Pro-*

(*) In de afdeeling *Magetan* [residentie *Madioen*] kwam het voor, dat den desahoofden de keuze gelaten werd tusschen een koelieaandeel in den bouwgrond *met* en twee koelieaandeelen *zonder* pantjens.

bolinggo ook in de door de suikerfabriekanten van het desahoofd ingehuurde ambtsvelden) en keerden 'smiddags tegen 4 ure huiswaarts, nadat zij één of tweemalen eten gehad hadden. Enkele pantjens kwamen des morgens binnen, medebrengende een pikolan gras of brandhout, waarna hun dagtaak was afgeloopen. Zij droegen veelal den naam van „gamel". In *Pekalongan*, *Banjoemas*, *Semarang*, *Japara* en *Rembang* hadden vele desahoofden boven het hun toegekende aantal pantjens nog het genot van *speciale* „gamels" (1—3); dezen sneden gras, hielden den stal schoon en verzorgden de paarden.

Tijdens de sawahbewerking gebeurde het vaak, dat de pantjens twee à drie dagen achtereen werden aangehouden (*Banjoemas*, *Pasoerocan*), soms, zooals in *Rembang* en *Japara*, tot vijf en zeven dagen toe, in *Cheribon* zelfs tot 30 dagen, in de residentie *Krawang* veelal geregeld 10 dagen achtereen. In de *Preangerregentschappen* kwam het voor, dat desahoofden niet dagelijks, maar slechts op enkele tijdstippen pantjendiensten lieten verrichten; er kwam dan een groot aantal pantjendienstplichtigen uit, die voor de bewerking der sawahs en het onderhouden der manasoekatuinen van het desahoofd werden gebezigd.

De bevolking rekende de pantjendiensten tot de *zwaarste* diensten; van daar dat in den regel bij verkiezing van een desahoofd in overleg met de bevolking het aantal pantjens werd vastgesteld. Zij werden veelal alleen verricht door de *vol*-dienstplichtigen, die, waar het maar eenigszins mogelijk was, zich er door middel van *afkoop* van zagen te ontslaan.

In streken, waar de desahoofden geen apanage hadden en weinig inkomsten genoten, werden hun gewoonlijk behalve pantjens nog een aantal *anggoerans*, (*persanak, kempitan, alingan, penganggoer, panoekang*) toegekend; in *Pasoeroean* en *Probolinggo* ook al hadden ze apanage. De anggoerans waren vaste personen, die, tegen geheele of gedeeltelijke vrijstelling van diensten, bij het desahoofd, hetzij iederen dag, hetzij een bepaald getal dagen, uitkwamen om dezelfde diensten te verrichten als de pantjen gewoonlijk presteerde. In den regel werden ze gekozen uit de gegoede lieden, die zich vrijkochten door een zekere som geld, dan wel eene hoeveelheid padie of djagoeng, aan het desahoofd op te brengen. Vaak werden door het desahoofd, of, met toestemming van dezen, door de leden van het desabestuur, de pantjens geconverteerd in (betalende) „anggoeran", o.a. ter hoofdplaatsen *Pati* en *Djoewana* en in de afdeelingen *Rembang* en *Toeban*.

De *leden van het desabestuur* hadden over het algemeen *niet* het genot van pantjens. De voornaamsten kregen er echter veelal een van het desahoofd ter leen. In enkele streken van *Cheribon*, in *Japara* (ter hoofdplaats *Koedoes* en in sommige desa's van die afdeeling en van het regentschap *Japara*), *Rembang* (afdeeling van dien naam), *Madioen* en *Probolinggo* en op de hoofdplaatsen in *Zuid-Soerabaia* echter werden den tjariks, kamitoewa's, kebajans en soms nog anderen leden speciaal pantjens, (in *Madioen* en *Kediri* ook „gamels") toegekend, ook al waren zij reeds voldoende in den vorm van ambtsvelden beloond. De kamitoewa's

van groote of verafgelegen gehuchten in de residentie *Pasoeroean* en in de afdeelingen *Blora* en *Bodjonegoro* (res. Rembang) en soms den „baoe doekoeh" in *Pekalongan*, hadden mede het genot van pantjens. In de residenties *Preangerregentschappen*, *Cheribon*, *Tegal*, *Semarang*, *Besoeki*, *Pasoeroean* en de residentie *Madoera*, op de hoofdplaatsen en in de desa's, waar de leden van het desabestuur van apanage verstoken waren, werd aan de voornaamsten het genot van *anggoerans* gegeven; in vele desa's in de afdeeling *Brebes*, residentie *Tegal*, ook aan hen, die *wel* apanagegronden hadden.

Behalve pantjens hadden de desahoofden in de meeste gewesten (*niet* in *Bantam*, *Krawang*, *Preangerregentschappen*, *Cheribon*, *Madoera* en *Probolinggo*) veelal nog het profijt van 1 of 2, soms 4 *goendals* (in *Besoeki* „ponokawan" geheeten), personen, die hen volgden, begeleidden, bijaldien zij zich op reis begaven of op tournée gingen. Ten behoeve van dezen dienst werden gewoonlijk *vaste* lieden aangewezen, die daarvoor vrijstelling van andere diensten genoten, en anders kwamen veelal de vol-dienstplichtigen er om beurten voor uit. In het regentschap *Japara* hadden de desahoofden behalve „pantjens" en „gamels" nog de beschikking over 1—4 *kemits*, personen die dezelfde diensten verrichtten als de „pantjens". Meestal kwamen er de *vol*-dienstplichtigen voor uit; echter ook *vaste*, van andere diensten vrijgestelde lieden.

HAKUBUTU-KAN
圖書部
DJAKARTA

b. *het verrichten van koedoerandiensten ten behoeve van desahoofden en desabestuursleden.*

In de residenties *Tegal, Pekalongan, Bagelen, Kedoe, Semarang, Japara,* (afdeeling *Djoewana* en het o. deel der afdeeling *Pati*) *Rembang, Madioen, Kediri.* (niet in de afdeelingen *Trenggalek* en *Blitar*), *Noord-Soerabia* en *Madoera* (zelden) bestond het gebruik, dat de desalieden op vaste tijden van het jaar hun hoofd en ook veelal de bestuursleden hunner desa bijstonden met het bewerken der aan die personen toegekende ambtsvelden en vischvijvers (*Japara* en *Rembang*). Deze dienst (*koedoeran*) werd verricht voor den kost (tweemaal daags eten) zonder loon en was *verplichtend;* de dienstplichtigen werden er voor opgeroepen. Zij brachten gewoonlijk eigen vee en landbouwwerktuigen mede. Ook in *Bantam* had men soortgelijke diensten (*ngahiras*), in *Lebak* dergelijke, die vijf dagen in het jaar duurden (*pegawean lima poë*).

Elders werd ook bedoelde hulp verleend, doch die hulp was *vrijwillig* en had den aard van wederkeerig dienstbetoon (*sambat sinambat*); desahoofd en desabestuursleden hielpen op hun beurt de andere sawahbezitters. Vaak was de koedoerandienst niet anders van dit hulpbetoon te onderscheiden dan dat de dienstplichtigen er voor werden opgeroepen.

Bijna overal kwamen deze sambatandiensten voor, waar het gold het bouwen en repareeren der woningen van desahoofden; bij uitzondering droeg deze hulp het karakter van koedoerandienst (afd. *Ledok;* residentie *Madoera*).

c. *het doen van politiediensten.*

De desapolitiediensten waren te onderscheiden in diensten *binnen* en diensten *buiten* de desa of liever de kom der gemeente.

Tot de politiediensten *binnen* de desa behoorden:

1°. de wachthuizenbewaking (djaga gardoe).

Aan de voornaamste ingangen of poorten der desa's (gehuchten), zoomede op enkele punten daarbinnen, gewoonlijk daar, waar de desawegen elkaâr kruisen, waren eenvoudige wachthuizen opgericht (van bamboe of hout), welke des nachts (soms ook overdag) bewaakt werden door een aantal personen, varieerend naar het grootere of kleinere cijfer der desadienstplichtigen. In den regel namen alle desadienstplichtigen aan dezen dienst bij beurtregeling deel, terwijl zij in gemeenschappelijken arbeid zorg droegen voor oprichting en onderhoud der wachthuizen en de benoodigde materialen gezamenlijk leverden (waarbij gewoonlijk de regel werd in acht genomen, dat wie materialen levert, niet aan het onderhoud medewerkt), tenzij bepaalde personen zich met laatstbedoelde taak belastten tegen voortdurende of tijdelijke ontheffing van alle of enkele persoonlijke diensten. Waar de wachthuizen verlicht werden, kwam de verlichting meestal ten laste van de bewakers of ten laste van daartoe aangewezen personen, die er vrijstelling van enkele diensten voor genoten. Voor wapens en andere benoodigdheden zorgde de desa.

In sommige gewesten (*Preangerregentschappen*,

Banjoemas (afd. *Bandjarnegara* en *Tjilatjap*), *Kedoe* (afd. *Magelang*), *Semerang*, *Japara* (afd. *Djoewana* en *Japara*), *Madioen* en *Besoeki*) waren de desa's in groepen van 10—20 huizen verdeeld, welke groepen elk een afzonderlijke bewaking hadden (*djaga tètèkan*, *ronda kolom*). Een klein wachthuisje diende den bewakers tot verblijfplaats, van waaruit zij (de eene helft deed de ronde, de andere helft bleef in het wachthuis) hun wijk afpatrouilleerden, daarbij slaande op een hollen bamboe om de bewoners te wekken, opdat dezen zouden onderzoeken of er binnenshuis ook onraad was. Aan dezen wachtdienst namen de huisbezitters der betrokken wijk bij beurtregeling deel.

2°. de desapatrouille (patrol desa).

Naast de wachthuizenbewaking, ook wel zonder deze, had men in de desa's (gehuchten) een ronde (*), bestaande uit desalieden onder aanvoering van leden van het desabestuur, die zich des avonds verzamelde in de woning van het desahoofd, en van daaruit de desa rondpatrouilleerde, zich overtuigde of te slechter naam en faam bekende personen aanwezig waren, een paar malen des nachts de overige ingezetenen wekte om zich van den goeden staat hunner bezittingen te vergewissen, en, waar wachthuizenbewaking bestond, deze bewaking controleerde. Bij ontstentenis eener speciale

(*) n.l. in alle hoofddesa's en groote gehuchten. Waar de gehuchten klein waren en bij elkaâr lagen, had men vaak eene gemeenschappelijke ronde.

gardoebewaking verzamelde de patrouille zich in den regel in een der wachthuizen; de helft van de wakers ging dan rond, terwijl de andere helft achterbleef. Vaak was de desa of het gehucht verdeeld in twee of meer wijken (*gang*), in ieder waarvan een wachthuis voorkwam, dat tot rustplaats van de patrouille diende (*Bantam*, *Cheribon*).

In *Madioen* en *Kediri* placht de desapatrouille gevolgd te worden door een *sluippatrouille* (*ronda tjlengep*), welke de dieven opving, die door het geraas, dat de desapatrouille maakte om de menschen te wekken, gewaarschuwd, op de vlucht sloegen.

Aan deze patrouille namen over het algemeen alle desadienstplichtigen bij beurtregeling deel; bij uitzondering in sommige desa's alleen de vol-dienstplichtigen (*).

Voor de bediening van de correspondentie tusschen ambtenaren en desahoofden en de bezorging van brieven, welke niet langs den officieelen weg konden gaan, werden veelal de wachthuizenbewaking en de desapatrouille gebezigd.

Het uitkomen voor beide bewakingen was meestal eens in de 10, 7 of 5 nachten.

Politiediensten *buiten* de desa:

1°. de „ronda golong", montjopat of „montjolimo" ter onderlinge bewaking van een groep desa's (ge-

(*) In de residenties *Bantam*, *Preangerregentschappen* en *Banjoemas* kwamen vele veraf gelegene desa's en gehuchten voor, die geheel zonder bewaking waren.

woonlijk vier of vijf). Een der desahoofden (ook wel een der desa-bestuursleden uit die groep) was beurtelings de aanvoerder der patrouille, die bestond uit een vastgesteld aantal dienstplichtigen (veelal alleen voldienstplichtigen), die zich des avonds verzamelden in een in het midden der groep gelegen wachthuis (*gardoe golongan*) om van daaruit de bewakingen in de verschillende desa's te gaan controleeren.

De „ronda golong" kwam voor in de gewesten: *Pekalongan* (in het regentschap van dien naam), *Bagelen* (op de afdeeling *Ledok* na), *Banjoemas* (in de afdeeling *Poerwokerto*), *Kedoe* (op een deel van de afdeeling *Magelang* na), *Semarang* (in de afdeelingen *Grobogan* en *Ambarawa*, zoomede in sommige kampongs ter hoofdplaats en in het district *Selokaton*, afdeeling *Kendal*), *Madioen* (in de contrôle-afdeeling *Ngrambé*), *Kediri*, *Soerabaja* (in de afdeeling *Sidajoe* en het district *Goenoeng Kendeng*, afdeeling *Grissee*) en *Pasoeroean* (in het district *Djati*).

In *Japara* kwam de „patrol ganding" voor. Eenige aangrenzende desa's leverden ieder een paar dienstplichtigen en desabestuurders om zich te vereenigen op een bepaald punt en van daaruit de ronde te doen langs de wegen buiten de bewoonde kom der gemeente.

2°. de ronda district, — onderdistrict, — kotta, — besar, — djalan prijaji, djaga prabot.

Ten huize van het districts- en onderdistrictshoofd en op de hoofdplaatsen ter paseban van de regentswoning verzamelden zich des avonds een zeker aantal

leden van het desabestuur, vaak *met*, vaak *zonder* desadienstplichtigen; soms zooals in de districten *Pangka* en *Doekoewringin* (residentie *Tegal*) en in de residentie *Fekalongan*, waren dit *vaste* personen, die daarvoor van de desadienstplichtigen vergoeding ontvingen. Om beurten bleef een deel hunner ten bedoelden huize achter, terwijl de overigen onder aanvoering van een Inlandsch ambtenaar (of een desahoofd) de ronde deden door het betrokken onderdistrict dan wel alleen door de hoofdplaats. In *Bloeboer* deed de Inlandsche ambtenaar deze ronde slechts met eenige oppassers.

De taak van deze ronde bestond in de zorg voor de politie in en buiten de desa's en op de hoofdplaatsen, zoomede in het controleeren der verschillende desabewakingen. Waar de ronde was ingesteld ten behoeve van de veiligheid in het onderdistrict, bepaalde hare werkzaamheid zich veelal slechts tot het bezoeken van de naastbijgelegene desa's of van de plaatsen, welke als minder veilig bekend stonden.

Waar desadienstplichtigen aan dezen politiedienst deelnamen, waren het veelal vaste personen, die daarvoor vrijstelling genoten van andere diensten.

3°. Vervoer van gevangenen.

Het vervoer van gevangenen naar de districts- of onderdistrictshoofdplaats geschiedde gewoonlijk door leden van het desabestuur, al of niet bijgestaan door de getuigen of door de desapatrouille, die de gevangenen had aangehouden. Het vervoer der stukken van

overtuiging (boetimal) had gewoonlijk plaats door de getuigen. Schoten hunne krachten daartoe tekort, dan werd de hulp van desadienstplichtigen ingeroepen.

Behalve de hier genoemde meer algemeen voorkomende politiediensten, had men nog in verschillende gewesten *speciale* bewakingsdiensten.

In de afdeeling *Toeloeng Agoeng* (res. *Kediri*) kwam eene patrouille voor om de grenzen der afdeeling te bewaken (*patrol tamping*). Zij bestond uit vol-heerendienstplichtigen of uit huisbezitters.

De *djaga kandang* was een wacht, die in *Kediri* werd aangetroffen in de desa's waar gemeenschappelijke kralen waren.

In de afdeelingen *Toeloeng Agoeng* en *Blitar* had men de *patrol kapallan*, een patrouille te paard, die zich elken avond verzamelde ten huize van het onderdistrictshoofd. Zij bestond uit „koeli kentjeng", die vrijgesteld waren van alle diensten doch er een paard op moesten nahouden. In *Kraksaän* (*Bezoeki*) kwam deze patrouille ook voor en bestond daar uit desaschrijvers, ieder met een volgeling.

Het van olie voorzien en ontsteken der gemeentelantaarns was een dienst ter hoofdplaats *Grissee* en werd verricht door de huisbezitters bij beurtregeling.

De *patrol spoor* kwam voor in het district *Grati*. Zij was belast met de bewaking van de kas der spoorweghalte.

De *djaga desa* (patrol-desa, djoegoel) was een voortdurende wacht van een of twee personen bij het desa-

hoofd om geen uitstel gedoogende diensten te verrichten, zooals: het wegbrengen van brieven, het oproepen van lieden, het overbrengen van bevelen, enz. Zij kwam voor in de afdeelingen *Soekapoerakolot*, *Soekapoera* en *Tasikmelaja* van de *Preangerregentschappen*. In de residenties *Tegal* en *Japara* werd een dergelijke wacht aangetroffen bij de districts- en onderdistrictshoofden, ook in de residenties *Banjoemas* en *Bagelen*, waar hij *djaga lajang* (*soerat*) heette; de desadienstplichtigen kwamen er bij beurtregeling voor uit. In de residentie *Semarang* geschiedde het brievenvervoer vaak door vaste personen, die daarvoor vrijstelling van andere diensten genoten.

De *djaga tontong*, een wacht van een of twee man overdag om de seinblokken, die ten huize van het desahoofd of op belangrijke punten geplaatst waren, te bewaken, kwam voor in de residentie *Pekalongan*.

De *djaga polet*, een wacht in de districten *Kadjen* en *Karanganjar* (residentie (*Pekalongan*), die alleen uitkwam bij groote rampen, bestond uit $^1/_{10}$ der in elke desa aanwezige „sikeps". Hiervoor was een beurtregeling opgemaakt. Zij, wier beurt het was om uit te komen, ontvingen een onderscheidingsteeken, bestaande uit een band om den arm (polet). Hadden zij bij de eene of andere gelegenheid, b.v. brand of amok, diensten verricht, dan gaven zij den band aan eene andere ploeg „sikeps". Zoo had men in *Kedoe* de *baris*- en *solok*-diensten, waartoe bij gelegenheid van moord en roof alle werkbare mannen uitkwamen; de helft ging buiten

de desa misdadigers opsporen, terwijl de andere helft ter bewaking in de desa achterbleef.

De *djagoe gardoe kapingan*, eene wachthuizenbewaking aan viersprongen van wegen, tusschen vier à vijf desa's gelegen, voorkomende in enkele districten van de afdeeling *Magelang* (res. *Kedoe*). De bezetting bestond gewoonlijk uit twee man, die om beurten door die vier à vijf desa's moesten geleverd worden.

De *ronda pompa*, eene ronde, voorkomende op de verschillende afdeelingshoofdplaatsen en in de kotta in de residentie *Banjoemas*. Zij bestond uit *vaste* brandspuitgasten, (van desapolitiediensten vrijgestelden) die bij beurtregeling elken nacht tot een bepaald getal uitkwamen om langs de wegen te patrouilleeren en ingeval van brand de spuiten te bedienen. In *Poerwokerto* en *Poerbolinggo* kwamen ook niet-brandspuitgasten voor dezen dienst uit.

Bruggenbewaking had plaats ter hoofdplaats *Poerwodadi* (*Semarang*); dagelijks waakte een desabestuurder daar aan de brug over de groote rivier om naderende rijtuigen te waarschuwen, daar deze elkaâr op de brug niet passeeren konden.

De *patrol banjoe* kwam in enkele desa's van de afdeeling *Bangil* (res. *Pasoeroean*) voor, alwaar de gronden gebrek aan water hadden.

Deze patrouille was speciaal belast met het toezicht op de bamboezen aanvoerbuizen (talang) en met de zorg voor het niet stremmen van den toevoer van water.

De *patrol tambak* in de stranddesa's van de residentie *Pasoeroean* om te waken tegen diefstal van visch. Zij

werd gevormd uit eigenaren van vischvijvers, die bij beurtregeling uitkwamen.

Bewaking van Gouvernementsgebouwen geschiedde vaak (o. a. pakhuizen in *Semarang*) door eenige lieden, die van „de ronda desa" of „ronda onderdistrikt" genomen werden. Ook 's Lands kas te *Semarang* en die te *Salatiga* werden op die wijze bewaakt. In *Japara* geschiedde de bewaking van drie pasangrahans door desabestuurders.

In *Tegal*, *Japara*, *Pasoeroean*, *Probolinggo* en *Besoeki* kwam eene bewaking (*patrol koppi*) voor der gouvernementskoffiehuizen gedurende eenige maanden in het jaar van af het rood worden der bessen, en eene bewaking tegen den clandestienen vervoer van koffie. In de afdeeling *Malang* werden ook wel de koffiekweekbedden bewaakt om diefstal van kweekplantjes tegen te gaan. De diensten ten behoeve dezer bewaking werden in den regel verricht door desabestuurders en cultuurdienstplichtigen; ook wel door *vaste* personen, die zich in de tuinen tijdelijk vestigden en een deel van het product als belooning kregen.

De particuliere *suikerriettuinen* in de residenties *Madioen*, *Pasoeroean* en *Probolinggo* werden in den oostmoesson bewaakt om ze te beschermen tegen rietbranden; gewoonlijk geschiedde deze bewaking door de personen, die een aandeel in den rietaanplant hadden (*patrol teboe*). Veelal was deze dienst begrepen in de contracten, door de bevolking met den fabrikant ter zake van het beplanten der ingehuurde velden aangegaan. In de residentie *Kediri* bewaakten gewoonlijk

de patrols „onderan" en „montjopat" het te veld staande riet.

In *Pekalongan*, *Rembang*, *Japara*, *Noord-Soerabaia*, *Pasoeroean* en *Probolinggo* vormden desadienstplichtigen onder leiding van leden van het desabestuur (soms alleen desabestuurders) *boschpatrouilles* (*patrol alas*), die de gouvernements-djatibosschen doorkruisten om boschdiefstallen tegen te gaan. Veelal waren vaste personen voor dezen dienst aangewezen tegen vrijstelling van andere diensten. Zoo in *Madioen* de „*djogobojo wono*".

Ten behoeve van het gouvernement-*opiummonopolie* waren in de residentie *Japara* op groote schaal bewakingen ingesteld langs de geheele kustlengte der afdeeling *Djoewana* en langs de groote wegen (ook in de afdeeling *Pati*). Een cordon van bewakers, uit dorpshoofden, desabestuursleden en desadienstplichtigen bestaande, trachtte het vervoer van sluikwaar tegen te gaan.

In *Pekalongan*, *Semarang*, *Japara*, *Madioen*, *Kediri*, *Noord-Soerabaia* en *Pasoeroean* kwam bewaking voor van de herdersjongens, die het *vee weidden*. Een desabestuurder met eenige desadienstplichtigen onderzochten op verschillende tijden van den dag of de jongens zich niet aan onachtzaamheid of onvoorzichtigheid schuldig maakten, waakten er voor dat het vee niet gestolen werd en beschermden het, waar noodig, tegen tijgers. In *Semarang* en *Japara* waren het veelal de veebezitters zelven, die bij beurtregeling dezen dienst verrichtten, in *Pasoeroean* vaak *vaste* personen, die daarvoor

van andere diensten waren vrijgesteld. In de afdeeling *Kediri* kwam eene uit desabestuurders bestaande patrouille voor, die op het vee moest passen (*patrol klantoeng*).

De *djaga pasar*, eene bewaking der pasars op marktdagen door eenige desabestuurders, kwam veelvuldig voor; ook eene bewaking door een à twee desabestuurders, soms met eenige desadienstplichtigen, die daartoe bij beurtregeling uitkwamen (*Banjoemas, Bagelen*), bij desahoofden, districts- en onderdistrictshoofden, speciaal om personen bij de hand te hebben, bijaldien brieven moesten vervoerd worden of die hoofden uitgingen en iemand behoefden om hen te vergezellen. Voor het brievenvervoer waren vaak ook *vaste* personen aangewezen (*djaga lajang*), die daarvoor vrijstelling genoten van andere diensten.

In het district *Boemidjawa* (residentie *Tegal*) werden gedurende den oostmousson de bosschen door eenige desadienstplichtigen bewaakt om boschbrand te voorkomen.

Aan *spoorweghaltes* oefenden dikwijls leden van het desabestuur politietoezicht uit.

In de residentie *Cheribon* en in de afdeelingen *Soekapoera-kolot*, *Soekapoera*, *Tasikmelaja* en gedeeltelijk *Soemedang* der residentie *Preangerregentschappen*, zoomede in het district *Bandjarhardjo* (residentie *Tegal*) werden de daar voorkomende desaraadhuizen, bestemd voor het houden van vergaderingen en voor het logeeren van doortrekkende Europesche en Inlandsche ambtenaren (balé desa), bewaakt en tegelijkertijd schoonge-

houden door desadienstplichtigen, die dan tevens gebezigd werden voor het overbrengen van brieven. Vaak waren het *vaste* personen, die dezen dienst verrichtten tegen vrijstelling van andere diensten.

d. *Diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van desawegen.*

Het desawegennet verbindt het eene gehucht met het andere, schakelt de desa's aan elkaar en opent de gemeenschap met het heerendienstwegenstelsel. Elke desa onderhoudt de desawegen binnen haar gebied en elk gehucht die in het zijne.

Het onderhoud bepaalde zich gewoonlijk tot de meest urgente herstellingen, zooals het aanvullen van gaten met klei of aarde, het eenigszins verharden van modderige plekken en hellingen, het tonrond houden van den weg, het uitdiepen der afwateringsgoten, het kort houden en wegschoffelen van het te hoog opschietende gras en dergelijke onmisbare voorzieningen meer, en had een of tweemalen 's jaars plaats (vóór den aanvang der moussons), zoomede nu en dan wanneer bezoek van bestuursambtenaren (*rawoehan*) te wachten was; hierop waren echter uitzonderingen, zooals in de afdeeling *Sidoardjo*, waar *dagelijks* personen uitkwamen om de desawegen te onderhouden. Geregelde verharding van desawegen werd meestal alleen aangetroffen in de nabijheid van hoofdplaatsen of van suikerfabrieken, om reden die wegen daar het meest te lijden hadden. Vegen kwam gewoonlijk alleen voor

binnen de kom der gemeente. In verschillende afdeelingen werd ook min of meer werk gemaakt van het aanplanten van schaduwboomen langs de wegen en het met bamboe omheinen der jonge plantjes, vaak een zeer bezwarende en nuttelooze arbeid.

De arbeid aan de wegen *in* de kampongs werd in den regel verricht door de bezitters van aan die wegen gelegen erven en panden, die aan de wegen *daarbuiten* gelegen door alle desadienstplichtigen, die bij beurtregeling uitkwamen om „en masse" (*gabroegan*, *krojokan*) te werken, vaak ook met behulp van niet-dienstplichtigen. Het vond echter mede plaats, dat laatstbedoeld werk alleen geschiedde door bouwgrond- en erfbezitters, en de huisbezitters de inwonenden hielpen wanneer de krachten der eersten te kort schoten. Individueele taakverdeeling kwam slechts bij uitzondering voor, meestal daar, waar de groote lengte der wegen bij een dungezaaide bevolking er toe noodzaakte, zoools in de Zuid van *Bantam*. Ook trof men die werkwijze aan in de afdeelingen *Poerworedjo*, *Koetoardjo*, en *Keboemen* [residentie *Bagelen*] en de residentie *Banjoemas*, met uitzondering van de afdeeling van dien naam, in de afdeeling *Demak* (*golongan*regeling) en in de afdeelingen *Probolinggo* en *Kraksaän* (residentie *Probolinggo*).

Over het algemeen konden de diensten ten behoeve van het onderhoud der desawegen vrij licht genoemd worden. Alleen drukten zij zwaar, waar de wegen door riettransport van suikerfabrieken of bibittuinen dan wel door koffie- of ander transport van particuliere

ondernemingen veel te lijden hadden. Slechts in enkele gewesten (*Pekalongan* o.a.) droegen de suikerfabrikanten bij in de onderhoudskosten, door b.v. grind of ander materiaal te leveren; het beleggen der wegen er mede en het verdere onderhoud bleef dan echter nog voor rekening van de bevolking, en dat was niet zelden zeer bezwarend. Zoo werd in het onderdistrict *Tirto* door de desahoofden en de desalieden verklaard, dat het in den snijtijd wel gebeurt, dat de dienstplichtigen *dagelijks* moesten uitkomen voor het in orde maken der desawegen. Ook de suikerrietbitituinen hadden het wegenonderhoud voor de bevolking niet weinig verzwaard. De afvoer dier bibit geschiedde in den regel met grobaks langs wegen, die niet op een dergelijk zwaar transport berekend waren.

e. *diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van desabruggen en duikers.*

Behalve de bruggen, welker onderhoud ten onrechte aan de desa's was opgedragen, hadden de desadienstplichtigen (de inwonenden veelal uitgezonderd) in het algemeen voor hunne rekening de bruggen en duikers in desawegen gelegen; daaronder waren er echter, die, tengevolge van gebrek aan samenwerking tusschen de ambtenaren van Burgerlijke Openbare Werken en die van Binnenlandsch Bestuur, in de bruggenregisters van den Waterstaat waren opgenomen en daardoor in vrijen arbeid werden hersteld en onderhouden.

De arbeid aan desabruggen en duikers werd ge-

woonlijk verricht door de *toekang desa* (timmerlieden en metselaars), bijgestaan door de overige desadienstplichtigen (soms alleen de *eerste* en *tweede* klasse-dienstplichtigen) bij beurtregeling, die aan kleine duikertjes vaak door belanghebbenden. Ook kwam het veel voor, dat *vaste* personen voor dezen dienst waren aangewezen, die tegen vrijstelling van andere diensten (geheel of gedeeltelijk) het te doene werk aan bruggen en duikers verrichtten. De materialen, in den regel bestaande uit hout en bamboe, werden door onderlinge bijdragen bijeengebracht of ook wel gevonden uit de opbrengst van daartoe bestemde sawahs (afd. *Cheribon*, sawah *titisari*), of uit den verhuur van een zekere (uitgestrektheid) sawah in communaal bezit (afd. *Japara*); van bestuurswege werd hierin ook wel eens tegemoet gekomen door verstrekking van aangehaald of van andere werken afkomstig hout. In *Cheribon* (district *Losari*), *Tegal* en *Japara* kwam het veelvuldig voor, dat suikerfabrikanten de materialen leverden, noodig voor de door de rietkarren stuk gereden bruggen, terwijl in *Pekalongan* steenen duikers op kosten van de fabrikanten waren aangelegd.

De toestand der desabruggen en duikers liet dikwijls veel te wenschen over; van geregeld onderhoud was gewoonlijk weinig sprake; meestal werden die werken wat met bamboe hersteld wanneer bestuursambtenaren op hunne tournées die bruggen moesten passeeren. Was de rivier eenigszins breed, dan waren in vele streken de bruggen geheel achterwege gelaten en geschiedde de passage door het water; waar dit door

het drukke verkeer in de nabijheid van groote plaatsen niet mogelijk was, drukte het onderhoud van bruggen, wijl zij van groote lengte moesten zijn, daar nog al zwaar op de bevolking en werd in het bijzonder de wenschelijkheid gevoeld om het voor die bruggen benoodigde hout steeds van Landswege te verstrekken.

f. *diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van dammen en leidingen.*

Alle niet in de heerendienstleggers opgenomen waterwerken werden door de desadienstplichtigen van de desa's, die van het water profiteerden, hersteld en onderhouden; de *zorg* der leidingen werd echter veelal overgelaten aan de desa's over welker grondgebied zij liepen, elke desa voorzooveel het binnen hare grenzen gelegen gedeelte betrof. Er waren echter vele desaleidingen en dammen, die het karakter droegen van heerendienstwerken, wijl het Bestuur ze herstelde en onderhield met behulp van de werkkrachten van desa's, die er geen belang bij hadden. Omtrent dergelijke werken werd voorgesteld het onderhoud in heerendienst te doen plaats hebben.

Onderhoud en herstelling hadden gewoonlijk alleen plaats tegen den tijd, dat men het water op de sawahs noodig had, of wanneer een bandjir aanslibbing of schade had veroorzaakt. In den regel kwamen slechts de sawahbezitters „en masse" ervoor uit; zij zorgden dan tevens voor de benoodigde materialen (bamboe en hout). Bij uitzondering werd bij het onderhoud

van leidingen individueele taakverdeeling aangetroffen.

Waren het leidingen, die niet voor de sawahs dienden, maar slechts drink- en waschwater leverden, zoo kwamen zij ten laste van alle desadienstplichtigen, dan wel van alle werkbare mannen.

Voor het onderhoud van dammen (ook wel van enkele leidingen) waren vaak *vaste* personen aangewezen, die tegen vrijstelling van andere diensten die taak op zich namen.

In sommige desa's in de afdeeling *Demak* (*Semarang*) bestond de gewoonte om de opengevallen sawahaandeelen of wel de uitgestrektheid sawah, die na de jaarlijksche verdeeling overblijft, te verhuren en uit de opbrengst daarvan het onderhoud van desadammen of leidingen te bekostigen.

De aan de westkust der afdeeling *Japara* uitmondende rivieren werden in de maanden Januari en Februari nabij hare mondingen afgesloten door dammen, die dienen moesten om tijdens den rijstbouw het indringende zeewater te keeren. Ook werd ter hoofdplaats *Japara* gedurende de eerste maanden van den drogen mousson het water van de *Japara*rivier opgedamd tot voorziening in de behoefte aan drinkwater. De voor dien arbeid benoodigde materialen werden het jaar tevoren van bestuurswege ingekocht. Daar deze werken in den volsten zin des woords als werken van algemeen nut zijn aan te merken, werd voorgesteld ze met de annexe hoofdleidingen in den heerendienstlegger op te nemen.

In enkele gewesten, vooral in *Cheribon* en *Tegal*,

kwam het voor dat suikerfabrieken, die van het water van leidingen profiteerden, bijdroegen aan het onderhoud.

g. *diensten ten behoeve van herstel en onderhoud van desawachthuizen, balé desa* en *desabegraafplaatsen.*

Desawachthuizen waren meestal van lichte materialen (bamboe, alang-alang en hout) vervaardigd. Zij werden in den regel door alle desadienstplichtigen onderhouden en hersteld; sommigen leverden de benoodigde materialen, de overigen presteerden den arbeid. Veel kwam het echter ook voor, dat *vaste* personen daarvoor waren aangewezen tegen vrijstelling van andere diensten; dergelijke *vaste* personen hadden vaak ook de zorg der verlichting; waar zij niet voorkwamen, brachten de wakers zelven wat olie mede.

Balé desa, d. z. desaraadhuizen, werden aangetroffen in de *Preangerregentschappen*, in *Cheribon* en in *Tegal* (zie blz. 22). Zij werden gebezigd voor de desavergaderingen en tegelijkertijd voor logeerhuis ten behoeve van ambtenaren en doortrekkende reizigers. Door de desabevolking waren zij gebouwd en van meubilair voorzien en werden zij hersteld en onderhouden. De wenschelijkheid werd uitgesproken de desalieden door het oprichten van pasangrahans van Gouvernementswege van dezen last te bevrijden.

De desabegraafplaatsen werden in de meeste gewesten twee of meermalen 's jaars door de desadienstplichtigen gezamenlijk schoongemaakt.

Vaak ook waren bepaalde personen met dezen arbeid belast, die daarvoor vrijstelling van eenige andere diensten genoten.

De hier genoemde desadiensten werden als een gevolg van het onderzoek zooveel mogelijk vereenvoudigd en begrensd, en, waar het kon, afgeschaft.

De *desapolitiediensten*, zoo talrijk en verscheiden, werden, waar het maar eenigszins mogelijk was, teruggebracht tot eene bewaking *in* de desa, n.l. binnen de bewoonde kom der moederdesa of van een gehucht, hetzij door middel van patrouilles of van wachthuizen, hetzij door beide, en tot een contrôle daarop door middel van een districts- of onderdistrictspatrouille, bestaande uit desahoofden en leden van het desabestuur.

Ten aanzien van zeer kleine gehuchten, die tevens te ver van de moederdesa of van andere gehuchten verwijderd lagen om daarbij ingedeeld te worden, werd gedecreteerd, dat zij zonder bewaking konden gelaten worden, zoo dit geen bezwaar opleverde.

Op de hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen, zoomede, waar noodig, van districten, kon, zooals werd vastgesteld, een afzonderlijke patrouille worden gevormd onder beurtelingsche aanvoering van een of meer der aldaar woonachtige Inlandsche ambtenaren, samengetrokken uit desahoofden en desabestuursleden der verschillende kampongs, welke geheel of gedeeltelijk de hoofdplaats uitmaken. Bedoelde hoofden en bestuurs-

leden mochten dan niet ingedeeld worden bij de patrouille van het betrokken onderdistrict.

Omtrent de bewaking *buiten* de desa werd bepaald, dat zij, waar de noodzakelijkheid er toe bestond, in het algemeen moest geschieden door middel van *heerendienst*gardoes. De bewaking in desadienst ten behoeve van gouvernements monopolie en gouvernements culturen, zooals die ter wering van den opiumsmokkelhandel, ter bescherming van de koffietuinen, werd opgeheven en vervangen door eene bewaking in betaalden arbeid. Evenzoo werden afgeschaft: de bewaking van particulieren ter bescherming van suikerrietaanplantingen, tabaksloodsen, enz. en de speciale bewakingen voor het veeweiden, kunnende, zoo noodig, de veebezitters daar zelven voor zorg dragen, terwijl verboden werd het transport van brieven tusschen de desa's onderling te doen geschieden door de gardoebewakers of door speciaal daarvoor uitgekomen dienstplichtigen; de leden van het desabestuur moesten voortaan deze diensten verrichten.

Voor elken in stand blijvenden politiedienst werd vastgesteld het maximum aantal desadienstplichtigen of desabestuursleden, hetwelk daarvoor elken nacht mocht uitkomen, en bepaald, dat die uitkomst zooveel mogelijk op een' vasten week- of pasardag moest geschieden; dit laatste zoowel in het belang der dienstplichtigen als in die eener goede contrôle.

Om wijders contrôle van de zijde der Europeesche en Inlandsche ambtenaren mogelijk te maken en dezen de gelegendheid te geven steeds op de hoogte te zijn van den omvang der politiediensten, werden desa's- en

gehuchtsgewijze in te vullen registers (A. en B.) ingevoerd, door de districtshoofden aan te houden. Register A. bevatte de nummers en namen der desa's en gehuchten, het aantal politiedienstplichtigen, het aantal, dat elken nacht moest uitkomen voor de verschillende politiediensten, om de hoeveel dagen derhalve de uitkomst was van één persoon, het aantal hoofden voor de verschillende diensten aanwezig (desabestuurders) en om de hoeveel nachten zij ieder moesten dienst doen. Register B., aangelegd ten behoeve eener contrôle op districts- en onderdistrictspatrouilles, bestaande uit desahoofden en leden van het desabestuur, bevatte desa'sgewijze het aantal desabestuurders en het aantal van hen, dat op elken dag van de week voor de „patrol onderan" of de „patrol district" moest uitkomen.

De *pantjendiensten* bij desahoofden en leden van het desabestuur werden binnen billijke grenzen en onder contrôle gebracht door het vaststellen van *maximumschalen*, waarbij het toe te kennen aantal pantjens verband hield met het aantal aanwezige pantjendienstplichtigen. Waar mogelijk werd ook een dergelijke limiet gesteld voor het toe te kennen aantal „penganggoers," en overigens bepaald, dat het den desahoofden of leden van het desabestuur niet geoorloofd zou zijn ten eigen bate van de Inlandsche bevolking andere of meerdere voordeelen te ontvangen, ten ware die bevolking zich bij de keuze van het desahoofd daartoe vrijwillig mocht hebben verbonden, in welk geval die voordeelen in het procesverbaal der gehouden

verkiezing en in de akte van aanstelling van het desahoofd moesten omschreven worden.

Van het aantal pantjens en penganggoers en van verdere voordeelen, aan desahoofd en leden van het desabestuur toegestaan, moest door het districts- of onderdistrictshoofd aanteekening gehouden worden in een register, opdat ook de omvang van deze door de bevolking te presteeren diensten steeds bekend kon zijn.

Het binnen billijke grenzen brengen had eveneens plaats ten opzichte van het *aantal leden van het desabestuur*, wijl dit mede tot verlichting van de diensten der bevolking kon leiden. Daardoor toch werd een kleiner aantal personen aan het gemeenschappelijk dragen van den heerendienst- en desadienstdruk onttrokken, behoefden minder pantjen-, goendel- en penanggoerdiensten te worden gepresteerd.

Het aantal leden van het desabestuur was in vele desa's noodeloos door de desahoofden uitgebreid, hetzij om familieleden en vrienden daardoor vrijgesteld te krijgen van heeren- en gemeentediensten, hetzij om zich extra inkomsten te verschaffen, wijl voor die vrijstelling of het benoemen tot desabestuurder placht te worden betaald. Vooral met de niet-officieele leden van het desabestuur, zooals o. a. veel voorkwam in *Japara* en *Rembang*, was dit het geval.

Er werd nu voor elk gewest een schaal vastgesteld, waarbij, naar evenredigheid van het aantal werkbare mannen, voor elke desa, c.q. ook voor elk gehucht of complex van gehuchten, een zeker aantal leden van

het desabestuur werd toegestaan, terwijl, ten einde knoeierij in deze van de zijde van het desahoofd zooveel mogelijk tegen te gaan, bepaald werd, dat de leden van het desabestuur in overleg met de kiesgerechtigden door het desahoofd zouden worden benoemd en ontslagen, onder nadere bekrachtiging van het betrokken districtshoofd. Tevens werd bepaald, dat in het hiervoren genoemde register betreffende het aantal pantjens, enz. ook aanteekening moest gehouden worden van het aantal leden van het desabestuur, hunne namen en de redenen van hun ontslag.

Mede werd in dat register opgeteekend de uitgestrektheid *ambtsvelden*, waarop desahoofden en leden van het desabestuur aanspraak hadden volgens eene bij residentsbesluit vastgestelde regeling, die aangaf welk percentage de ambtsvelden van het dorpshoofd zoowel als die der overige leden van het desabestuur mochten bedragen, van de gezamenlijke uitgestrektheid communaal bezeten sawahs en tegalvelden, en op welke wijze het ontbrekende moest worden aangevuld indien de uitgestrektheid der bestaande apanages beneden dat percentage bleef.

De diensten voor *aanleg*, *herstel* en *onderhoud van desawegen* werden zooveel mogelijk verlicht en verminderd door vast te stellen, dat desawegen slechts bij uitzondering verharde wegen mochten zijn, in den regel graswegen, waarvan het onderhoud zich moest bepalen tot het kort snijden van het gras, het tonrond

houden van den weg en het uitdiepen der afwateringsgoten. Alle meerder werk moest als over het algemeen niet noodzakelijk worden tegengegaan. Tevens werden, waar hiervoor termen aanwezig waren, desawegen opgenomen in het heerendienstwegennet.

Ten aanzien van desawegen, leidende naar erfpachtsperceelen of suikerriettuinen, die uitsluitend ten gerieve der eigenaren dier perceelen moesten verhard worden, werd billijkheidshalve het voorstel gedaan die eigenaren den last der verharding te laten dragen.

Wat betreft de diensten ten behoeve van den *aanleg, de herstelling en het onderhoud van desabruggen* werd bepaald, dat het slaan van houten of bamboezen bruggetjes of het bouwen van metselsteenen duikertjes over beekjes, sloten enz. welke ten alle tijde gemakkelijk doorwaadbaar zijn en buitendien voorkomen in wegen, langs welke vervoer per as òf niet plaats heeft òf niet mogelijk is, niet langer direct of indirect mocht gevorderd worden van de bevolking, die voor zich zelve geen behoefte heeft aan dergelijke overbruggingen. Waar deze speciaal noodig zijn voor in de nabijheid voorkomende suikerfabrieken of erfpachtsondernemingen werd voorgesteld die fabrieken en ondernemingen te doen bijdragen in den aanleg en het onderhoud, terwijl de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat voor bruggen van grooten omvang, waarbij het verschaffen van materialen uit den aard der zaak zwaar op de bevolking drukt, van Landswege het benoodigde hout zou worden verstrekt.

II.

Het vorenstaande zal, vertrouw ik, hebben doen zien, dat het onderzoek naar de *gemeentelijke diensten* volledig heeft plaats gehad en dat er voor gezorgd is geworden door middel van registratie, dat de omvang der na afschaffing, vereenvoudiging en verlichting overblijvende diensten steeds bekend kon zijn, althans wat de zwaarste en meest drukkende gemeentediensten betreft, n.l. die ten behoeve der politie en de pantjen-, gamel- en penganggoerdiensten. De overige desadiensten zijn weinig bezwarend en hebben alleen plaats, wanneer herstelling erg noodzakelijk is. Zij zullen wel nimmer, althans zeker niet in den eersten tijd, voor afschaffing in aanmerking komen, waarom het brengen van den druk onder cijfers weinig zin heeft.

Het zal dan ook menigeen bevreemd hebben, dat thans opnieuw een onderzoek naar den omvang der gemeentelijke diensten gelast is geworden, en naar de oorzaak hebben doen gissen.

Aan onjuistheid van het vroegere onderzoek kan hierbij niet gedacht worden, wijl destijds meer dan

voldoende waarborgen zijn genomen om voor twijfel dienaangaande geen ruimte te laten.

Van den beginne af ben ik als leider van het onderzoek er op bedacht geweest, de noodige maatregelen te treffen om de enquête naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking voor later afbreken te behoeden, twijfel omtrent de juistheid van het bevondene te voorkomen. De afdeelingsverslagen betreffende het onderzoek liet ik in handen stellen van de assistenten-resident, die er bij terugzending eene verklaring aan toevoegden, in hoeverre zij zich met den inhoud konden vereenigen. Was men met het onderzoek in een gewest gereed gekomen, dan werd in eene vergadering met den resident, de assistenten-resident, de regenten en de controleurs door mij medegedeeld wat bevonden was, en werden met die ambtenaren de voorstellen besproken, die, naar aanleiding van het bevondene, zouden gedaan worden. Het gewestelijke resumé werd daarop nog in handen gesteld van den resident om ook van dien hoofdambtenaar een verklaring er aan toegevoegd te krijgen, in hoeverre hij den inhoud kon beamen.

En dat het onderzoek naar de gemeentelijke diensten de goedkeuring wegdroeg der plaatselijke ambtenaren blijkt uit de besluiten, die er een uitvloeisel van waren, regelende de politiediensten, het desabestuur, de pantjen- en penganggoerdiensten en het ambtelijk landbezit. Deze besluiten toch zijn gearresteerd geworden door de verschillende Hoofden van Gewestelijk Bestuur.

De oorzaak moet dus ergens anders gezocht worden

en wel bij de misvatting waarop ik wees in mijne in hoofde dezes genoemde lezing in het Indisch Genootschap, en die in het daarop volgend debat door den oud-Gouverneur-Generaal Mr. C. Pijnacker Hordijk bevestigd werd.

In die lezing stond ik de wenschelijkheid voor om de regelingen, betrekking hebbende op de desadiensten, evenals die, betreffende de heerendiensten, te doen arresteeren door den Gouverneur-Generaal.

Tijdens het onderzoek naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking had de Regeering niet zoover willen gaan. Zij meende, dat het voldoende was de regelingen omtrent de desadiensten door de residenten in overeenstemming met mij als leider van het onderzoek te doen vaststellen, en van de beschikkingen aan Haar afschriften aan te bieden. De vrees voor het heilige huisje: „bemoeiing met de huishoudelijke aangelegenheden van de desa" zat er toen nog te veel in om de Regeering zelve te doen ingrijpen.

De noodzakelijkheid tot dit laatste was mij echter meer en meer gebleken.

Ik had ondervonden, dat er ambtenaren zijn, die aan regelingen van Regeeringswege grooter beteekenis, grooter waarde hechten dan aan die van residenten, met het gevolg, dat zij de werking van de eerste steeds nauwkeurig zullen controleeren, de controleering der laatste evenwel na verloop van tijd veelal zullen nalaten, vooral dan, wanneer zij als minderen zien, dat opvolgende residenten, zooals voorkomt, niet met het werk hunner voorgangers wegloopen, maar mee-

nen, dat alleen goed is, wat zij zelven tot stand brengen.

Inlandsche ambtenaren en hoofden in de eerste plaats letten hierop, — een ieder, die met hen gewerkt heeft, zal dit weten, — bij de minste verslapping in het toezicht of bij het bemerken, dat een ingevoerde maatregel bij hunne nieuwe chefs weinig sympathie ontmoet, zijn er onder hen, die zich haasten dezen te verwaarloozen, veelal, zoo het kan, geheel te doen verdwijnen, te meer, indien die maatregel, gelijk bij de desadienstregelingen, besnoeiing van hun macht en van hunne inkomsten ten gevolge heeft.

Ik begreep, dat alleen aanhoudend scherp toezicht van uit *Batavia* door inspecteerende ambtenaren een dergelijk euvel kon voorkomen. Daar ik zelf de handen te vol had met het onderzoek naar den economischen toestand der Vreemde Oosterlingen, waarvan mij de leiding was opgedragen, nadat het eigenlijke onderzoek naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking was afgeloopen, deed ik het verzoek eenige controleurs aan mij toe te voegen om de nieuw ingevoerde regelingen betreffende de heeren- en gemeentediensten te kunnen blijven controleeren.

De toenmalige directeur van het Binnenlandsch Bestuur was hier echter uit principe tegen. Hij meende, dat de zelfstandigheid en het prestige der residenten min of meer zouden worden aangetast, indien men een dergelijk toezicht ging uitoefenen op hetgeen door hen zelven was gedecreteerd en vond beter de contrôle op de werking der ingevoerde meer genoemde

regelingen aan hen over te laten en eerst na eenigen tijd een onderzoek daarnaar te doen instellen.

Spoedig daarop ging ik met buitenlandsch verlof (Oct. 1894), waarna ik uit de koloniale verslagen vernam dat eerst medio 1896 een controleur speciaal voor de heerendiensten aan den toenmaligen hoofd-inspecteur van cultures was toegevoegd geworden. Minstens twee jaren waren de desadienstregelingen dus zonder bijzonder toezicht geweest en had het op de vorige bladzijde bedoelde euvel ruimschoots gelegenheid kunnen vinden om zich aan die regelingen te vergrijpen.

Geen wonder, dat van verschillende zijden, in de dagbladen, zoowel als elders, over de in verscheidene residenties slechte nakoming dier regelingen geklaagd werd, waardoor zij in menige streek een wassen neus konden genoemd worden.

Afdoende genezing was, naar mijne meening, zooals ik in meergenoemde lezing aanvoerde, alsnog aan te brengen door het toekennen van gelijke waarde aan gemeentelijke en heerendiensten, hetwelk te bereiken zou zijn met vaststelling der regelingen betreffende eerstgenoemde diensten bij koloniale ordonnantie. Meerdere of hernieuwde onderzoekingen behoefde deze maatregel niet na zich te slepen; de desadiensten waren toch, voor zoover zij geregeld konden worden, gewestelijk geregeld bij residentsbesluiten. Het was dus voldoende zoo die besluiten werden gearresteerd door den Gouverneur-Generaal, na in den vereischten wettelijken vorm te zijn gebracht.

In het debat, dat op mijn lezing volgde, merkte de oud-Gouverneur-Generaal Mr. C. Pijnacker Hordijk omtrent deze kwestie o. a. het volgende op:

„Het komt mij voor, dat de praktische bezwaren, „die zich nu hebben doen gevoelen, namelijk, dat de „voorschriften der residenten niet behoorlijk worden „nageleefd, hadden kunnen worden vermeden, indien „er een flink toezicht ware geweest van het centraal-„punt, dat is van Buitenzorg of Batavia.

„Ik herinner mij hoe de toestand was in 1893. Toen „hadden wij een inspecteur, thans naast mij gezeten, (*) „die het onderzoek naar de heere- en dessadiensten „had geleid; deze had (voor de contrôle) onder zich „twee controleurs, die hem daarbij hadden bijgestaan. „Dit was nu wel geen groote staf, maar die drie heeren „waren althans geheel ingewijd in de aangelegenheid; „zij konden nagaan niet alleen of de heeredienstrege-„lingen maar ook of de voorschriften omtrent de dessa-„diensten behoorlijk werden nageleefd. De beide con-„troleurs zijn echter reeds spoedig naar Holland „vertrokken, de inspecteur is nog een jaar gebleven, „maar in October 1894 is ook hij gerepatrieerd en „daarna is er een geruime tijd geweest, gedurende „welken niemand op de uitvoering van de regelingen „had toe te zien dan de residenten. Hoogstwaarschijn-„lijk heeft dientengevolge hier en daar een voldoend „toezicht ontbroken. Indien de dessadienstregelingen, „naar ik wel gehoord en in de dagbladen, ook in

(*) Schrijver dezer.

„Nederlandsche, gelezen heb, niet veel meer dan een „wassen neus of een warwinkel zijn, *dan is dit alleen „aan ongenoegzaam toezicht toe te schrijven.*

„Eerst wanneer door het centraal gezag een strenge „contrôle wordt verordend, kan men op de naleving „rekenen."

Arrestatie der desadienstregelingen door den Gouverneur-Generaal vond niet plaats en een latere inspectie met haar talrijk personeel is, naar het schijnt, niet bij machte geweest het hier besproken euvel te bezweren, anders zou een speciaal onderzoek naar den omvang der desadiensten nu niet bevolen zijn geworden.

Ware toch overal behoorlijk de hand gehouden aan de destijds ingevoerde desadienstregelingen, dan zou thans ieder plaatselijk ambtenaar met behulp van de registers omtrent de desapolitiediensten en met die omtrent de pantjen-, penganggoer- en andere diensten den omvang dier diensten gemakkelijk onder cijfers kunnen brengen.

Ten aanzien der overige desadiensten zou zulks, zooals ik reeds zeide, geen nut geven; zij zijn weinig drukkend en daardoor van niet veel beteekenis, betreffen bovendien grootendeels in het bizonder de directe belangen der desabevolking zelve en zullen daarom, zoo er ooit sprake van zal zijn ze af te schaffen, daarvoor vooreerst wel niet in aanmerking komen. Aan cijfers omtrent die diensten heeft men dus niet veel; in alle gevallen is een speciaal onderzoek om ze te verkrijgen overbodig, de plaatselijke ambtenaren

zullen ze evengoed kunnen produceeren. Of ze echter, op welke wijze ook verkregen, vertrouwen zullen verdienen, meen ik te moeten betwijfelen.

De in verschillende afdeelingen en gewesten plaats gehad hebbende verwaarloozing, van de vóór een tiental jaren ingevoerde regelingen der desadiensten, is niet alleen te betreuren om de moeite en kosten aan dat gedeelte van het onderzoek naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking besteed, maar vooral wijl een groot deel der bevolking daardoor verstoken is gebleven van de voordeelen, welke die regelingen voor haar aanbrachten.

En die voordeelen waren niet gering!

Alleen voor de residentie *Madioen* bedroeg de besparing aan desapolitiediensten bijna $2\frac{1}{2}$ millioen (voor *Banjoemas* ruim 2 millioen) dag- of liever nachtdiensten.

In het belang der Inlandsche bevolking zal het dus zijn, indien het hier geschrevene mag bijdragen tot het voorkomen, dat bij nadere regeling der desadiensten in dezelfde fout wordt vervallen van acht jaar geleden.

's-Gravenhage, Juni 1902.

F. FOKKENS.

